

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФЛЕКСИБІЛЬНОСТІ–РИГІДНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

STUDY OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FLEXIBILITY–RIGIDITY OF FUTURE TEACHERS

У статті представлено результати теоретичного аналізу феномена «флексибільність–ригідність» та емпіричного дослідження його психологічних особливостей у майбутніх педагогів. Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі специфіки флексибільності–ригідності майбутніх педагогів і емпіричному виявленні її психологічних особливостей. Проведено предметний аналіз поняття «флексибільність–ригідність» майбутніх педагогів. Констатовано, що феномен розглядається як психологічне утворення у структурі пізнавальної сфери, яке розвиває в людини здатності ефективно сприймати інформацію про себе та світ і за необхідності змінювати засоби та цілі діяльності у відповідь на зміну умов життєдіяльності або пізнавального завдання, сприяючи продуктивності діяльності при роботі з інформацією та проявам творчості. Емпіричне дослідження проводилося з використанням методів: опитувальників ригідності, комунікативної толерантності, комунікативної установки, тесту саморозвитку, кореляційного аналізу за Спірменом. Результати. Виявлено: відсутність показників флексибільності у студентів; показники ригідності–флексибільності властиві для 42 % студентів; ригідність властива 58 % досліджуваних; переважна частина майбутніх педагогів виявила середній рівень толерантності як за показником консерватизму (63 % студентів), так і за показником адаптивних здібностей (53 % студентів), що свідчить про недостатню сформованість комунікативної установки на толерантність і потребує свого подальшого розвитку; бажання себе пізнати та здатність змінюватися виявили 84 % респондентів; бажання самовдосконалюватися, але відсутність бажання себе пізнати виявили 11 % студентів, прагнення до саморозвитку попри неможливість себе змінити виявили 5 %. Ці дані свідчать про прагнення та розуміння важливості саморозвитку й самовдосконалення для професійної діяльності; виявлено значущі кореляційні опосередковані зв'язки ригідності–флексибільності з особистісними властивостями майбутніх педагогів. Зроблено висновок, що параметри «флексибільність–ригідність», зокрема полюс флексибільності, є підґрунтям необхідної для особистості варіативності, мінливості поведінки відповідно до умов середовища. А тому навчання у вищій майбутніх педагогів має виділяти когнітивну гнучкість у якості однієї з важливих рис. Виявлено зв'язки ригідності з особистісними властивостями: чим менше міра ригідності, тим більшою мірою для неї властиві адаптаційні ресурси та менші показники консерватизму; чим менше рівень ригідності, тим більшою мірою для неї властиві саморозвиток і самовдосконалення; збільшення рівня адаптивності та самоприйняття сприяє підвищенню когнітивної гнучкості, натомість

збільшення рівня буркотіння підвищує рівень ригідності.

Ключові слова: толерантність, ригідність–флексибільність; адаптивні здібності; консерватизм; буркотіння; готовність до саморозвитку.

The article presents the results of theoretical analysis of the phenomenon of "flexibility-rigidity" and empirical study of its psychological features in future teachers. The purpose of the study is to theoretically analyze the specifics of flexibility-rigidity of future teachers and empirically identify its psychological features. A substantive analysis of the concept of "flexibility-rigidity" of future teachers is carried out. It is stated that the phenomenon is considered as a psychological formation in the structure of the cognitive sphere, which develops the ability to effectively perceive information about oneself and the world and, if necessary, change the means and goals of activity in response to changes in the conditions of life or cognitive task, contributing to the productivity of activity when working with information and manifestations of creativity. The empirical study was conducted using the following methods: questionnaires of communicative attitude and rigidity; self-development test, Spearman's correlation analysis. Results. It was found that students have no indicators of flexibility; indicators of rigidity-mobility are characteristic of 42 % of students; rigidity is characteristic of 58 % of the subjects; the vast majority of future teachers showed an average level of tolerance, both in terms of conservatism (63 % of students) and adaptive abilities (53 % of students), which indicates an insufficient formation of a communicative attitude to tolerance and requires further development; 84 % of students showed a desire to know themselves and the ability to change; desire to improve themselves, but the lack of desire to know oneself was expressed by 11 % of students; the desire for self-development and the inability to change oneself was expressed by 5 % of the studied, which indicates the desire and understanding of the importance of further growth and development as a professional; significant correlations of indirect links of rigidity-flexibility with personal properties of future teachers were found. It is concluded that the flexibility-rigidity parameters, in particular the flexibility pole, are the basis for the variability necessary for a personality, the variability of behavior in accordance with environmental conditions. Therefore, the university education of future teachers should emphasize cognitive flexibility as one of the important traits. The article reveals the connections between rigidity and personal properties: the lower the degree of rigidity of a person, the more adaptive resources and lower indicators of conservatism are characteristic of him/her; the lower the degree of rigidity of a person, the more self-development and self-improvement are characteristic of him/her; an increase in the level of adaptability and self-acceptance contributes to an increase in cognitive flexibility, while an increase in the level of grumbling increases the degree of rigidity.

Key words: tolerance, rigidity-flexibility, adaptive abilities, conservatism, grumbling, readiness for self-development.

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.29>

Пісоцький В.П.

к.філос.н.,

доцент кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Горняська А.М.

к.психол.н.,

доцент кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що динамічно змінюється, високо цінується соціально адаптована особистість, яка здатна швидко й правильно орієнтуватися в інформаційних потоках, бути мобільною, відкритою до набуття нового досвіду і разом з тим стійкою до стресових чинників та толерантною у спілкуванні з іншими людьми. На наш погляд, значні потенційні можливості для цього створює флексибільність (когнітивна гнучкість), яка лежить в основі незаангажованого пізнання світу та інших людей, варіативної та мобільної поведінки особистості. Ця здатність дозволяє людині, змінивши ракурс сприйняття, охопити незнайому ситуацію з різних боків, цілісно осягнути її та, за необхідності, модифікувати свою поведінку або створити нові схеми взаємодії зі світом і соціальним оточенням. Питання флексибільності розглядається у взаємозв'язку з дивергентним мисленням, когнітивними стилями, проблемами змінюваності та стабільності, розвитку й адаптації особистості, її життєздатності, мобільності, толерантності. Флексибільність також тісно пов'язана із творчими здібностями та самоактуалізацією особистості, є підґрунтям професійного зростання майбутнього фахівця.

За О. Пісоцьким, суть когнітивної гнучкості полягає у схильності особистості «змінювати способи оперування інформацією у ситуації когнітивного конфлікту» [6, с. 44]. Так, домінування негнучкого контролю (ригідності) передбачає складність переходу від вербальних до сенсорно-перцептивних функцій мислення внаслідок їх мінімальної автоматизованості. Натомість домінування когнітивної гнучкості вказує на доволі швидке переключення вербальних функцій на сенсорно-перцептивні за рахунок високої автоматизованості означених функцій, які позначаються на продуктивності не лише пізнавальної, а й професійної діяльності людини.

У цьому контексті Л. Балецька, аналізуючи сутність когнітивної гнучкості, підкреслює, що саме цей параметр визначає хід думок людини та пріоритетні цілі її діяльності, нехтуючи другорядними даними, утримує в пам'яті важливу інформацію, забезпечує баланс емоційної сфери, дозволяє планувати й організовувати пізнавальну активність, проявляти творчість. Водночас, на думку авторки, когнітивна гнучкість – гармонія в поєднанні дивергентного та конвергентного мислення особистості [3, с. 12].

І. Мазоха підкреслює, що суть флексибільності полягає у здатності суб'єкта змінювати існуючі пізнавальні установки у відповідь на зміну умов завдання або зовнішнього середовища чи то умов життєдіяльності. Означена здатність лежить в основі вміння особистості кардинально перебудувати вже існуючу кон-

цептуальну картину навколишнього світу під час опрацювання нової інформації, що призвела до виникнення когнітивного дисонансу [4, с. 42]. Перешкодою для такої діяльності, на думку авторки, є шаблонне мислення, відсутність уміння знаходити оригінальні шляхи виходу з ситуації, стереотипність накопиченого досвіду, тобто ті схильності, які притаманні полюсу ригідності з його стереотипністю мислення й мовлення.

С. Аносенкова і З. Кіреєва підкреслюють, що ригідність заважає людині своєчасно переключитися на іншу діяльність, оскільки ригідна людина використовує шаблони поведінки, які не відповідають ситуації, некритично наслідують відомі способи дій, їй складно змінити обрану неконструктивну стратегію. Натомість флексибільність відображає здатність особистості повною мірою змінити елемент або всю програму поведінки у відповідь на зміну зовнішніх обставин [2, с. 23]. Ця здатність поєднує в собі ознаки психічного здоров'я, вміння об'єктивно оцінювати себе та цілковито (за необхідності) переключатися на нові завдання.

Д. Шаріпова відмічає, що ригідність є ознакою поведінки й особистості в цілому; може бути ознакою певних особистісних сфер (пізнавальної, перцептивної, емоційної, мотиваційної); є формально-змістовою ознакою індивідуальності; ознакою або патологічної, або психічно здорової особистості. При цьому дослідниця наголошує, що досить часто ігнорується те, що власне ригідним є факт поведінки, а сама ригідність виявляється в невмінні чи то неспроможності особистості скоригувати план, «програму власної діяльності відповідно до вимог ситуації» [8, с. 375].

Л. П'янківська [7] психічну ригідність трактує як базову властивість особистості, зацикленість людини на непродуктивних поведінкових стратегіях у нових умовах життя, що негативно впливає на порушення емоційного балансу. І. Ніколаєва [5] пов'язує психічну ригідність, насамперед, із стереотипністю мислення. При цьому дослідниця відмічає, що означений феномен тісно пов'язаний із проявами шаблонної поведінки, пізнавальними установками, організацією особистості в цілому.

Н. Михальчук та ін. дійшли висновку, що, на відміну від ригідності, флексибільність позитивно впливає на перебіг освітнього процесу, оскільки сприяє опануванню новими знаннями. При цьому гнучкі пізнавальні установки та властивості когнітивної сфери особи дозволяють їй ефективно спілкуватися в контексті освітнього процесу, що є вагомим підґрунтям «продуктивного засвоєння необхідної інформації» [1, с. 4].

Резюмуючи прояви флексибільності / ригідності, відмічаємо, що цей феномен є психологічним утворенням у структурі когнітивної

сфери особистості, що акумулює можливість пізнання людини, розвиває в неї здатності ефективно сприймати інформацію про себе та навколишній світ та, за необхідності, змінювати засоби й цілі діяльності у відповідь на зміну умов середовища або нового пізнавального чи практичного завдання, сприяючи продуктивності діяльності, особистісному та професійному зростанню. Для особистості та майбутнього фахівця пріоритетним є полюс когнітивної гнучкості (флексибільності), оскільки мінімізує непродуктивне використання мисленневих і поведінкових шаблонів, натомість стимулює гнучкість мислення та сприймання, готовність до роботи з новою інформацією в умовах, що вимагають змін, прояви творчого підходу до нестандартних або невизначених ситуацій.

Зважаючи на важливість наведених аргументів щодо необхідності розвитку в майбутніх фахівців флексибільності як ознаки продуктивності навчальної і професійної діяльності вчителя, актуальною є проблема виявлення рівня флексибільності / ригідності майбутніх педагогів, які здобувають другий (магістерський) рівень вищої освіти.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі схильності до ригідності / флексибільності майбутніх педагогів та емпіричному виявленні кореляційних зв'язків із показниками комунікативних установок, толерантності та саморозвитку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети нами було проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей ригідності / флексибільності майбутніх педагогів, які здобувають другий (магістерський) рівень вищої освіти в НДУ імені Миколи Гоголя, у кількості 76 осіб. До психодіагностичного інструментарію увійшли наступні методики: опитувальник ригідності С. Ковальова (показники: високий рівень ригідності, ригідність / флексибільність, високий рівень флексибільності); опитувальник комунікативної толерантності В. Бойка (показники: консерватизм і адаптивні здібності); опитувальник комунікативної установки В. Бойка (показник: буркотіння); тест саморозвитку В. Павлова (показники: саморозвиток, самопізнання і самовдосконалення).

Розглянемо отримані результати дослідження. Діагностування за опитувальником ригідності С. Ковальова рівня ригідності / флексибільності (рис. 1) виявило, що у 58% досліджуваних чітко виражена ригідність, що свідчить про їх неготовність за об'єктивної необхідності змінити свою думку або ставлення, установку або мотиви, цінності або цілі, що змушує застосовувати стереотипну поведінку. Їм також властиве блокування пошуків можливих варіантів виходу з ситуа-

ції та нездатність до творчих актів, що може призводити до ускладнень у міжособистісних стосунках і негативно впливати на здатність робити самостійний вибір та оцінку ефективності власних дій.

Середній рівень показників констатовано в 42% магістрантів. Для них характерний певний баланс ригідності / флексибільності: попри певну ригідність, все ж деякі канали для змін є відкритими, що дає можливість у ряді життєвих ситуацій демонструвати когнітивну гнучкість у їх сприйнятті й аналізі, швидше адаптуватися, долаючи поведінкові патерни, своєчасно виконувати навчальні завдання, не зупинятися на досягнутому.

Разом із тим жоден із досліджуваних не досяг рівня вираженої флексибільності, що вказує на знижені можливості адаптації всієї вибірки до мінливих ситуацій пізнавального й комунікативного плану, зокрема й тих, що виникають у педагогічній діяльності та спілкуванні. На жаль, значна частина вибірки часто перебуває під тиском стереотипів і негнучких установок, які заважають опануванню педагогічною діяльністю в умовах сучасних інноваційних змін.

У контексті даного дослідження тест комунікативної толерантності В. Бойка нас цікавив з точки зору таких його показників, як «консерватизм» та «адаптивні здібності» (рис. 2).

Показник «консерватизм або категоричність» показує, наскільки особа регламентує прояв індивідуальності людей, з якими вона спілкується, та очікує від них повної відповідності її уявленням про образ партнера, який став звичним, стереотипним для неї, відповідає її цінностям і смакам.

Показник «адаптивні здібності» вказує на те, що адаптація до самої себе для людини функціонально важливіша та досягається простіше, ніж адаптація до партнера. Тому більшість намагається змінювати насамперед партнера, але не себе, що для декотрих є великою проблемою. Тим паче, що конструктивне міжособистісне та педагогічне спілкування передбачає високі адаптаційні вміння особистості вчителя. Обидва ці показники, на нашу думку, тісно пов'язані з феноменом ригідності / флексибільності особистості.

Результати показали, що досить велика кількість (32% і 37%) досліджуваних виявили відсутність категоричності у сприйнятті партнера та високий рівень адаптаційних здібностей. Це магістранти, які здатні досить толерантно ставитися до впливу на себе дискомфортних фізичних чи психічних станів, які переживають інші люди; виявляють терпіння при обговоренні їх нагальних питань, не піддають співрозмовників осуду, визнають, що бажання висловитися, бути зрозумілим і отримати підтримку може з'явитися в будь-якої

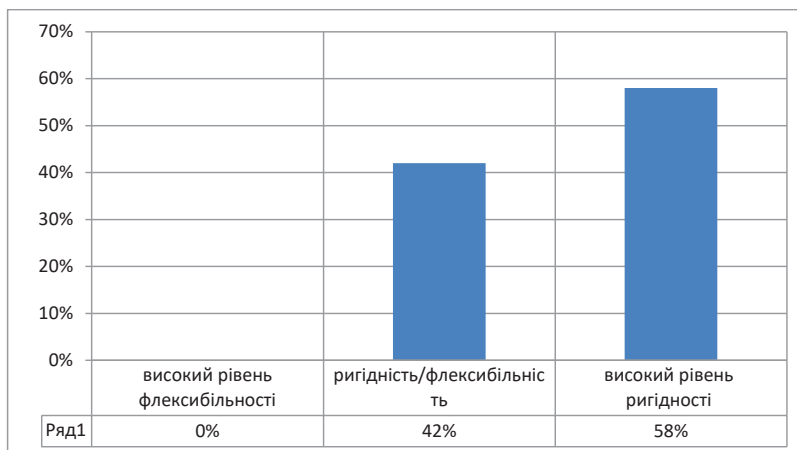

Рис. 1. Результати дослідження ригідності-флексибільності

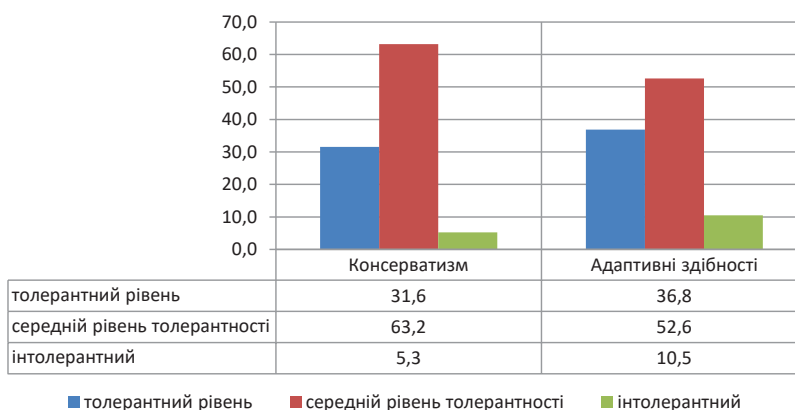

Рис. 2. Результати дослідження консерватизму та адаптивних здібностей майбутніх педагогів

людини; демонструють можливість відкриватися новим ідеям, ситуаціям, рішенням, змінам взагалі.

Разом із тим переважна більшість опитованих магістрантів виявляє середній рівень консерватизму та адаптаційних здібностей (63% та 53% відповідно). Це означає, що їх поведінці та спілкуванню властиве ситуативне поєднання як гнучкості, відкритості досвіду, змінам, так і категоричності, консерватизму; переважає орієнтація на усталені погляди, соціально-психологічні стереотипи, обмежена здатність до необхідних змін і стереотипної перебудови своєї поведінки та ставлення до інших людей. Це досить великий відсоток осіб, у яких виявляються проблеми з адаптацією через обмежені гнучкість і відкритість досвіду.

Позитивним моментом є те, що тільки 5% досліджуваних у більшості випадків вимагають від співрозмовників звичної для себе однозначності та є противниками різких змін у своєму оточенні й житті. У 10% осіб констатовано відсутність необхідних адаптаційних

можливостей, що має стати предметом уваги з боку педагогів та психологів.

Тест комунікативної установки В. Бойка містить показник «буркотіння». Він відображає те, наскільки особистість схильна робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів у сфері взаємовідносин із партнерами та у спостереженні за соціальною дійсністю (рис. 3).

Як бачимо з рисунка 3, більше половини магістрантів (63% і 5%) у процесі спілкування демонструють своє невдоволення, схильність до набридливих причитань, що негативно впливає не лише на їхнє толерантне ставлення до співрозмовників, а й на їхні можливості змінювати власну поведінку, іншими словами, виявляти гнучкість, коли це необхідно.

Розглянемо отримані результати за тестом саморозвитку В. Павлова, основними параметрами якого є загальна готовність до саморозвитку, а також показники прагнення до саморозвитку, самопізнання й самовдосконалення. Як бачимо на рисунку 4, більшість студентів – майбутніх педагогів виявили показники «бажання себе пізнати» і «можу

змінитись» (84%). Разом із тим помітною є категорія осіб, які можуть удосконалюватися, зростати, але мають негативну мотивацію до самопізнання (11%).

Спрямованість на саморозвиток і, водночас, відчуття браку ресурсів себе змінювати виявили 5% майбутніх педагогів. Отримані дані свідчать про прагнення студентів розви-

ватися, їх розуміння важливості свого подальшого вдосконалення у професійній діяльності, що в переважній більшості сприяє позитивним змінам в особистісному плані: зниженню рівня ригідності та, відповідно, підвищенню міри флексибільності.

Для перевірки припущення про те, що у структурі особистості майбутнього педагога

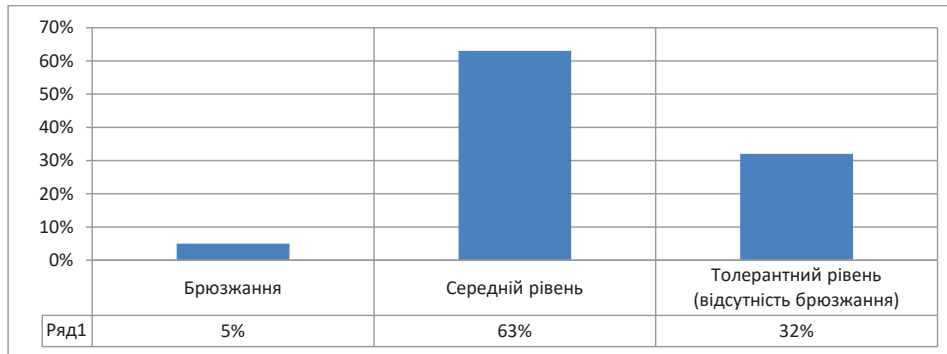

Рис. 3. Результати дослідження буркотіння майбутніх педагогів

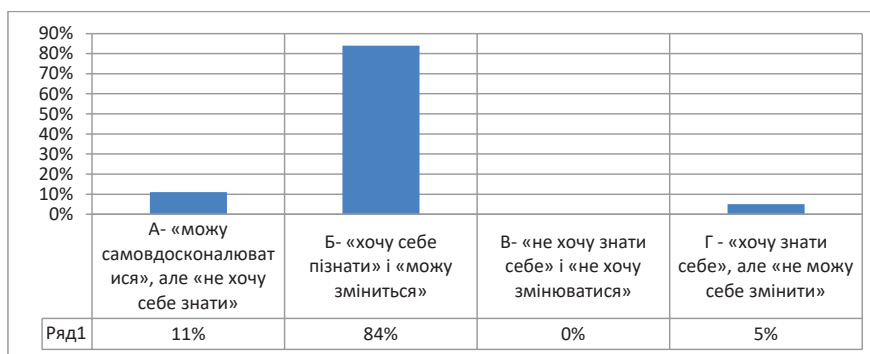

Рис. 4. Результати дослідження прагнення до саморозвитку майбутніх педагогів

низький рівень ригідності пов'язаний із його адаптивністю, бажанням до саморозвитку та самоактуалізації, ми скористалися методом підрахунку рангової кореляції Спірмена. Показники обрахунків кореляційного аналізу представлені в таблиці 1.

Як бачимо, наявний тісний зворотний кореляційний зв'язок між рівнем ригідності-флексibility та консерватизмом ($r=-0,341$ при $p<0,05$), тобто чим нижчий рівень ригідності, тим вищим є показник консерватизму. Подібні відношення існують і між флексибільністю і самоприйняттям та готовністю до самовдосконалення (відповідно $r=-0,582$ при $p<0,05$; $r=-0,350$ при $p<0,05$): чим нижчим є показник ригідності, тим вищим є готовність до саморозвитку та самоприйняття. Виявлена також пряма залежність між адаптаційними здібностями ($r=0,475$ при $p<0,05$) і буркотінням

($r=0,371$ при $p<0,05$). Відповідно збільшення рівня адаптивності сприяє підвищенню когнітивної гнучкості, натомість збільшення рівня буркотіння підвищує ригідність. За результатами кореляційного аналізу можна зробити висновок про те, що професійно важливі риси майбутніх педагогів взаємопов'язані з параметрами міжособистісних стосунків. Виявлено зв'язки ригідності опосередкованого характеру: чим менше показник ригідності особистості, тим більшою мірою для неї властиві адаптаційні ресурси та нижчі показники консерватизму; чим менше міра ригідності особистості, тим більшою мірою для неї властиві саморозвиток і самовдосконалення; адаптивність та самоприйняття сприяє підвищенню когнітивної гнучкості, натомість збільшення рівня буркотіння підвищує загальну ригідність.

Показники кореляційного зв'язку ригідності-флексibilityності з іншими професійними якостями майбутніх педагогів

Ригідність– когнітивна гнучкість	Особистісні якості				
	Консерватизм	Адаптивність	Брюзжання	Самоприйняття	Готовність самовдо- ско-налення
Критерій Спірмена	-0,341*	0,475**	0,371*	-0,582*	-0,350*

Висновки. Флексibilityність особистості є здатністю, яка охоплює всі структури особистості та є системним утворенням. Саме когнітивна гнучкість як інтегративне утворення життєздатної особистості є підґрунтям для об'єктивної оцінки себе та обставин, зміни поведінки на основі осягнення реальності, що дозволяє збільшити достовірність прогнозів, підтримує готовність до розвитку. Параметри «флексibilityність-ригідність», зокрема полюс флексibilityності, є підґрунтям необхідної для особистості варіативності, мінливості поведінки відповідно до умов середовища. Навчання у виші має враховувати й розвивати когнітивну гнучкість як одну з важливих рис. За результатами емпіричного дослідження майбутні педагоги виявили низький рівень розвитку флексibilityності. Показник ригідності-флексibilityності вказує на середній рівень пристосованості у 42% студентів, натомість ригідність властива 58% досліджуваних, які є схильними до стереотипної поведінки. Переважна частина майбутніх педагогів виявила інтолерантні комунікативні установки та середній рівень толерантності, що є недостатнім і потребує рефлексивної та корекційної роботи.

Перспективи подальшого наукового пошуку передбачають виявлення психолого-педагогічних умов, які сприяють зростанню флексibilityності майбутніх педагогів і емпіричну їх перевірку в формувальному експерименті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми психології розвитку і самоствердження особистості у навчальному серед-

овищі : колективна монографія / Н. Михальчук та ін. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк. "Рута"», 2020. 212 с.

2. Аносенкова С., Кіреєва З. Репрезентації часу держслужбовців та їх зв'язок із видами ригідності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2019. № 8. С. 22–26.

3. Балецька Л. Когнітивна гнучкість особистості: діагностична репрезентативність. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологія»*. 2016. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpr_2016_3_3

4. Мазоха І. Комунікативна компетентність та флексibilityність особистості як основа професіоналізму психолога. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи* : зб. наук. пр. за матеріалами III Всеукр. науково-практ. конф., м. Ізмаїл, 26 листоп. 2021 р. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2021. С. 41–45.

5. Ніколаєва І. Особливості прояву ригідності у держслужбовців. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2011. № 48. С. 151–154.

6. Пісоцький О. Когнітивний стиль як чинник розвитку інтелектуального потенціалу майбутнього практичного психолога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 247 с.

7. П'янківська Л.В. Теоретичний аналіз проблеми психічної ригідності особистості. *Технології розвитку інтелекту* : ел. наукометр. фах. журнал Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Т. 4. № 2(27). URL: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.2.1> (дата звернення: 24.07.2023).

8. Шаріпова Д.С. Проблема психічної ригідності у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 6(43). С. 374–378.